

Ahmed A. Bihorac
Univerzitet u Novom Pazaru
Departman filoloških nauka, Odsek za srbistiku
ahmed.bihorac@uninp.edu.rs
<https://orcid.org/0000-0003-0445-6024>

Pregledni rad
UDC 37.016:82-31"1945/2013"
DOI: 10.19090/mv.2024.15.2.11-26

ROMAN U OSNOVNOJ ŠKOLI (1945–2013)

APSTRAKT: U radu su prezentovani rezultati naših istraživanja nastavnih programa nastave književnosti. Prikazali smo opšti pogled na istraživanja koja sežu u XIX vek, a akribično i dosledno smo problem razmatrali na problemsko-udžbeničkim verzijama druge polovine XX veka i početka XXI veka. Materijale do Drugog svetskog rata dali smo u osvrtu, a one novijeg datuma smo detaljno teorijski razmatrali. Rad je komponovan na sledeći način: hipoteza, detaljna hipoteza problema i sinteza osnovnih konstatacija. Studijsko razmatranje rađeno je uz neformalno i kreativno komponovanje više istraživačkih, logičkih, književno-naučnih metoda i metodološko-metodičkih postupaka. Pokušali smo da damo doprinos nastavi i situiranju romana u nastavnim programima.

Ključne reči: roman, nastavni program, metodika, istraživanje, nastavnik, učenik, nastavni pristup, lektira, teorija književnosti.

A NOVEL IN ELEMENTARY SCHOOL (1945–2013)

ABSTRACT: This paper presents the results of our research on the curricula for teaching literature. We have provided a general overview of research spanning the 19th century, while meticulously and consistently examining the issue in problem-oriented textbook versions from the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. We have discussed materials up until the Second World War in retrospect, while analyzing more recent ones in detail. The paper is composed of a hypothesis, a detailed hypothesis of the problem, and a synthesis of basic observations. Our study was conducted through an informal and creative composition of multiple research, logical, literary-scientific methods, and methodological approaches. We have attempted to contribute to the teaching and studying of novels in educational curricula.

Keywords: novel, curriculum, methodology, research, teacher, student, teaching approach, literature.

1. UVOD

Predmet naših proučavanja čine nastavni planovi i programi za osnovne škole u Srbiji u periodu od 1945. do 2010. godine. Nastavni plan predstavlja školski dokument kojim se određuje koji će se predmeti predavati u školi, sa

kolikim fondom časova za određeni nastavni predmet u toku jedne nastavne godine.

Nastavnim programom propisuju se nastavni sadržaji po predmetima iz nastavnog plana, određuju ciljevi, zadaci i sadržaji nastave. Kroz nastavni program realizuje se nastavni plan – određuju obim, dužina i redosled nastavnih sadržaja. Oni su temeljni državni dokumenti kojih se nastavnici moraju pridržavati pri izradi svojih operativnih planova rada. U nastavnom planu za srpski jezik i književnost, između ostalog, navode se nastavne jedinice iz književnosti, kao i spisak lektira.

Lektira kao pojam (fr. *leccure*; nl. *lektura*) koristi se u različitim značenjima, a prema M. Vujakliji označava: „čitanje: knjige ili gradivo koje treba pročitati uopšte ili za neko vreme, npr. u jednoj školskoj godini, školsko štivo” (Vujaklija 1961: 510).

U *Pedagoškom leksikonu*, uz osnovne elemente koje sadrži Vujaklijino objašnjenje pojma lektire, dodato je još da se ona određuje na osnovu plana i programa, postavljenih ciljeva i zadataka, vrste i specifičnosti obrazovne ustanove, uzrasta i interesovanja učenika (*Pedagoški leksikon* [APA] 1996: 262).

Odrednicu lektira u nastavi koristi i *Pedagoška enciklopedija*. Autori te odrednice proširuju značenje pojma lektire toliko da je izjednačavaju sa svom „vanudžbeničkom literaturom”, smatrajući da lektiru u nastavi čine „štampani i pisani tekstovi iz nauke, umetnosti, tehnike, tehnologije i društvenog života koji se koriste u nastavnom procesu za ostvarivanje vaspitno-obrazovnih ciljeva i zadataka. Tu spadaju knjige, časopisi, listovi, dokumenti, informacioni materijali, priručnici, enciklopedije, rečnici, leksikoni i drugi tekstovi čijom se upotrebom može ostvarivati, unapređivati i osavremenjavati nastavni rad” (Potkonjak i Šimleša 1989: 430).

Metodičar Pavle Ilić smatra da sintagma školska lektira ne odgovara u potpunosti stanju u nastavnoj praksi, jer se pod školskom lektinom podrazumeva delimično program za osnovnu školu, tačnije, samo onaj deo koji se nalazi u čitankama, koji se može čitati i interpretirati na školskim časovima. Drugi deo književnih dela iz nastavnog programa osnovnoškolske lektire, štampan kao posebne knjige, za potrebe čitanja kod kuće, ne bi se mogao tretirati kao školska, već kao domaća lektira, jer su ta dela, kako autor navodi „namenjena za domaće čitanje” (Ilić 1997: 456).

Neophodnost čitanja romana i višestruki vaspitno-obrazovni značaj ovog dela nastave književnosti inicirali su više stručnih članaka, eseja i priloga, a manje naučnih monografija (Bihorac, 2023: 1). I pored toga, mesto romana u školi predstavlja široku i značajnu školsku temu – još uvek nedovoljno proučenu, istraženu i teorijski uobličenu, ali i veoma aktuelnu metodičku temu (Bihorac 2023: 2).

Nastavni planovi i programi su zbog svoga značaja uvek bili posebno interesantni prosvetnim radnicima. Njihovom izradom bavili su se mnogi, a

najmanje metodičari i nastavnici praktičari, koji se svakodnevno suočavaju sa problemima izvođenja kvalitetne nastave. Zato je najbolje da se ovim pitanjem timski bave metodičari, nastavnici praktičari, pedagozi, umetnici, kulturni i javni radnici. Izrada kvalitetnih nastavnih programa predstavlja temelj savremene nastave.

1.1. Uloga nastavnika praktičara u izradi nastavnih programa

Retkost je da se, prilikom sastavljanja nastavnih programa za nastavu književnosti, za mišljenja, predloge ili sugestije pitaju nastavnici praktičari, pa i đaci, kao najzainteresovanije strane za kvalitetan izbor lektire i romana uopšte. Ovakve konsultacije – ako ih ima – vrše se sa malim brojem nastavnika iz nastavne prakse. One bi morale da ponude vrlo konkretne predloge o tome šta je odgovarajuće za potrebe učenika i izvođenje nastave, a šta nije.

Drugim rečima konkretni pravci interpretacije književnog dela mogu se uskladiti sa stvaralačkim postupcima u zavisnosti od interpretatora književnog dela, sa najsintetičnijom interpretacijom. Savremenoj kreativnoj nastavi neophodan je nastavnik koji odlično poznaje teoriju i praksu, koji koristi najbolji pristup književnoumetničkom tekstu, doprinosi stvaranju literarnog ukusa učenika kroz njegovo osposobljavanje za dublje doživljavanje, razumevanje i kritičko promišljanje književnog dela. Ovakav nastavnik može odgovoriti svim umetničkim izazovima u nastavi (Bihorac 2023: 2).

Situiranjem romana u nastavnim programima, njegovim metodičkim prikazima i interpretacijama, teorijski treba da se bave usko stručni i kompetentni stručnjaci, profesori jezika i književnosti. Bihorac navodi da „to treba da budu izvanredni poznavaoi teorije i prakse, nastave književnosti i jezika, kao i da poznaju pedagogiju, psihologiju i didaktiku, jer nastava književnosti i nastava romana u njoj čine multidisciplinarnu vaspitno-obrazovnu oblast koja pri projektovanju (program) i normiranju (konceptije, udžbenici) podrazumeva interdisciplinarni pristup kompetentnog tima stručnjaka” (Bihorac 2023: 2).

Zato se informacije koje govore o učeniku kao receptoru hipotetički nalaze u nastavnim programima. Koliki značaj imaju školski programi kod nas govori podatak da je izrada nastavnih programa, pre više od jednog veka, bila poverena Prosvetnom savetu¹, a u kreiranju i izradi nastavnih programa danas učestvuju

---

¹ Uz saglasnost Sovjeta (Državnog saveta) i veliki udeo književnika Jovana Sterije Popovića, a u vreme ministროvanja (*popečitelja*) Pauna Jankovića Baće pojavilo se *Ustrojenje javnog učilišnog nastavljenija*. *Ustrojenje* je odobrio i na kraju overio

najuglednije naučne ustanove. Ipak, lepeza programskih zadataka u izvođenju nastave književnosti je mnogo šira i značajnija jer sadrži zahteve koji se odnose na razvoj učenikove ličnosti, način sticanja znanja, razvijanje sposobnosti i izgrađivanje voljnih karakternih osobina. Sve je to bilo vrlo skromno sa nedovoljno konkretizovanim praktičnim zadacima koji prisiljavaju nastavnike da se suočavaju sa brojnim problemima pri interpretaciji romana i da prelaze u formalizam i prepričavanje. Takvo stanje možemo tumačiti sa dva stanovišta:

1. da nastavni programi nisu ciljno i metodološki artikulisani i to dovodi do situacije da nastavnici i učenici nisu u dovoljnoj meri upućeni u zahteve nastavne prakse;
2. da nastavnički fakulteti još uvek nisu prihvatili činjenicu da moraju da školuju i metodičare i metodologe.

Ovo tvrdimo na osnovu rezultata anketa koje smo sprovodili u svojoj nastavnoj praksi u osnovnim školama u Novom Pazaru,² među nastavnicima srpskog jezika. Rezultati anketa su potvrdili mnoge *šumove* između pošiljalaca naučometodskih poruka i primalaca u školama. Drugim rečima, nastavni program i sve vrste udžbenika ne bi trebali biti gotov zbir nečijih sudova i istina. Nedovoljno artikulisani nastavni programi utiču na uspešnost nastave književnosti, pa se u ovaj složen i odgovoran posao sastavljanja nastavnih programa ne bi trebalo ulaziti dok *interpretativna zajednica* (nastavnici, metodičari, književni kritičari) ne utvrdi ciljeve i zadatke koji će instruktivno uneti u nastavni plan i program. „Nastavni programi književnosti ističu važnost romana i predviđaju najviše vremena za njegovu recepciju” (Pandžić, 2001: 7).

Bihorac zapaža sledeće:

Prvi moderni programi književnosti između dva svetska rata za učenike nižih gimnazija (uzrast od 12 do 15 godina) su konkretniji u odnosu na prethodne jer se navode romanopisci, ali ne i naslovi romana koje valja obrađivati. Takođe su izostale odrednice o pristupu romanesknoj prozi. Neodređeno je da li se roman čita / analizira u celini ili ga valja upoznati preko odlomka (Bihorac, 2013: 165).

1.2. Promene nastavnih programa

Nastavni planovi i programi našeg predmeta pretrpeli su više promena i u osnovnoj i u srednjoj školi, u periodu od druge polovine XX veka do prve decenije

---

potpisom tadašnji knjaz srpski Aleksandar Karađorđević, u Beogradu 23. septembra 1844. godine. Ovim prvim Zakonom o školstvu podrobno su određeni ustrojstvo i sadržaj rada osnovnih škola.

² Autor je bio profesor i direktor OŠ „Stefan Nemanja” u Novom Pazaru tri decenije.

XXI veka. Nastavni programi su inovirani više od dvadeset puta.

U izlaganju koje sledi izložićemo koji su i kakvi sadržaji i vidovi romaneskne proze zastupljeni u tim programima, koji su sadržaji dominantni i konstantni, a koji su menjani i u kom vidu.

Radi preglednosti posebno ćemo dati pregled i karakteristike stanja u osnovnim školama.

Pre Drugog svetskog rata pojam osnovna škola podrazumevao je prva četiri razreda i takav model škole ostao je i posle rata, tako da u prvim nastavnim programima nema romana³.

Sa promenom društvenog uređenja ubrzo je promenjen i osavremenjen model osnovne škole (šestogodišnja, sedmogodišnja, pa tek 60-ih godina prošlog veka škola je prerasla u osmogodišnju). Nastavni planovi i programi su, takođe, menjani, pa se već u nastavnom program koji je donet tri godine posle oslobođenja⁴ započinje moderniji žanrovski pristup književnosti i romanu. U njenu se pominje Lektira koja se obrađuje u celini, kao objedinjavanje školskog i vanškolskog rada učenika. Ti programi za niže razrede gimnazije, tj. današnje više razrede osnovne škole, u svakom razredu obuhvataju romane za obradu. U V i VI razredu po četiri, a u VII i VIII po desetak romana, što predstavlja određeni napredak i jednu novinu.

U njima su bili zastupljeni antologijski jugoslovenski, ali i svetski romanopisci. Sa srpskohrvatskog jezičkog prostora svoje mesto u nastavnim programima našli su: Lovrak, Matavulj, Veselinović, Finžgar, Andrić, Dončević, Šenoa, a iz svetske književnosti su izabrani romani Tolstoja, Igoa, Defoa, u V razredu, Tvena, Uljanova, Svifta u VI razredu, a Gorkog, Tolstoja, Iljina, Verna, Solovjeva, Garabatajeva u sedmom, Šolohova, Tihanova, Gorbatova, Katajeva, Ostrogovskog, Gorkog, Londona, Turgenjeva, Dikensa, Gogolja u VIII razredu.

Program za prva dva razreda (V, VI) u lektiri je tematski i obimom odmeren i u skladu sa uzrastom učenika. Program za VII i VIII razred beleži opterećenost sa po desetak obimnih romana, što predstavlja dodatno opterećenje učenika, ako se ima na umu da se programom nalaže obrada više pripovedača sa obimnijim opusom. Uočavamo i nesrazmerno veliki broj ruskih pisaca pored navedenih. Samo u VI razredu se nalaze: Lebedev, Fedin, Gajdar, Milinovski, Iljin, Katajev, Beljajev, Solovjev, Pustovski... Ista je situacija i u višim razredima.

Smatramo da je autorima programa bilo jasno da se jezik ne uči na

³ Zaključeno na osnovu analize Novog nastavnog plana i programa za osnovnu školu, Prosveta, Beograd, 1945.

⁴ Zaključeno na osnovu analize Nastavnih planova i programa za gimnazije od I do IV razreda, Beograd, 1948.

prevodima, već na delima domaćih autora, ali je u ovoj situaciji politički kriterijum bio jači od naučnog.

Koliko su političari imali uticaja na kreiranje nastavnog programa uočavamo u godinu dana kasnijim Izmenama i dopunama programa,⁵ u kojima – posle Rezolucije IB-a i sukoba između FNRJ i SSSR-a – nema nijednog ruskog pisca. Nakon normalizacije političko/državničkih odnosa FNRJ i SSSR-a, oni se ponovo nalaze u našim školskim programima (*Prosvetni glasnik*, IX, 7/8, [APA] 1959: 9–16).

Takvu tendenciju povećanja obima i broja romana za učenike tadašnje niže gimnazije, odnosno današnje više razrede osnovne škole, nastavili su i sastavljači nastavnog programa nastalog krajem šeste decenije XX veka u Srbiji.

Statistički posmatrano, u V razredu je brojka od četiri romana povećana na sedam, u šestom sa četiri na jedanaest romana, dok je u sedmom i osmom razredu Lektira zadržala po desetak romana.

U Objašnjenjima su sva dela data uz šturu napomenu da su to „dela za obradu na časovima i za lekturu (po izboru nastavnika)”, a samo su u dva slučaja *Seljačka buna* i *Na Drini ćuprija* dati odlomci, dok je ostale romane valjalo čitati i obrađivati u celini.

Sa današnjeg aspekta to je bio preobiman i veoma ambiciozan program koji su činile obimne knjige poput: *Kako se kalio čelik*, *Daleko je sunce*, *Ratno putovanje*, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, *Kon Tiki* (VIII), *Oliver Twist*, *Tajanstveno ostrvo*, *Veliki talas*, *Taras Buljba*, *Pop Ćira i pop Spira*, *Drugovi* (VII), *20 000 milja pod morem*, *Zov divljine*, *Sin puka*, *Kroz pustinju i prašumu*, *Junaci Pavlove ulice*, *Na času istorije*, *Priče o drugu Titu*, *Vlak u snijegu*, *Orlovi rano lete* (VI), itd.

Primećujemo da i ovaj program karakterišu romani sa tematikom NOB-a i afirmacija socijalizma, pa su pisci i dela birani u skladu sa tim kriterijumom (Slavko Janevski, *Pioniri i pionirke*, Bevk, *O Titu* ili tekstovi o Lenjinu, ruskom socijalizmu i sl.). Osim romana *Orlovi rano lete* Branka Ćopića, nijedan roman od navedenih nije izdržao sud vremena i estetike. Primećujemo takođe i nesrazmeru između romana pisanih maternjim/srpskim jezikom i prevedenih (kojih je više u nastavnim programima).

Ponovo moramo konstatovati da autori ovih programa smatraju sledeće: *kao da se zaboravlja da je književnost, pa i romaneskna u osnovnoj školi, pre svega, u funkciji ovladavanja maternjim jezikom i stilom.*

---

⁵ Zaključeno na osnovu analize Nastavnog plana i programa za osnovne škole za školsku 1950/51, Republički zavod za školstvo, Beograd, 1949.

Kao redakcija prethodnog nastavnog plana i programa, posle tri godine, donet je novi nastavni plan i program (*Prosvetni glasnik*, XIII, 11/12, [APA] 1962: 5–11).

U njemu se u Lektiri našlo 38 romana od I–IV, tj. od V–VIII razreda. Možemo konstatovati da je izbor i žanrovski i hronološki veoma bogat. Zastupljena su književna dela od devetnaestovekovne realističke proze do savremene književnosti, od pustolovnih do proleterskih, od uzrastu primerenih do proza koje su uzrastu nezanimljive i nerazumljive, do književnosti NOB-a koja nije dosegla više literarne domete poput dela Janevskog, Seliškara, Čolakovića, Mitrovića (osim Dobrice Ćosića i Mihaila Lalića).

Moramo priznati da je lektira žanrovski bogata: klasični romani za decu (Lovrak, Nušić, Ćopić, Tolstoj, Defo, Molnar, Kipling, London), klasični realistički romani (Sremac, Veselinović, Šenoa, Gogolj, Dikens), savremena proza (Hemingvej, Hajerld, P. Bakov, Ćosić, Ćopić, Lalić, Andrić) – od romana klasičnog pripovednog sižea do epistolarne proze.

Primetno je da ovaj program predviđa da se u višim razredima osnovne škole, pored navedenih, pročitaju i obrade i epske proze svetskih antologijskih pisaca za decu: E. Peroci, Čapljina, Santana, Vajlda, Kolodija sa popularnim Pinokijom ili Elina Pelina, kao i do tada deci zanimljiv roman o putovanju na Mesec – *Jan Bibijan*.

Vidi se da su program sastavljali znalci i ljubitelji književnosti, ali u njemu pronalazimo i izraz nesaglasja literarnih i pedagoško-psiholoških kriterijuma, u samom komponovanju Lektire.

Osam godina kasnije je i ovaj program promenjen, a njegova primena se sukcesivno uvodi od 1977. do 1980. godine (*Prosvetni glasnik*, XXVI, 6/7, [APA], 1976).

Možemo reći da je to tekstualno i sadržajno-metodološki u potpunosti nov program. U njemu književni tekstovi postaju osnovni deo redovne nastave i čine područje: Obrada teksta i izražajno čitanje.

2. PROGRAMI KAO OSNOVA ZA STICANJE JEZIČKE I KNJIŽEVNE KULTURE

Polazeći od cilja da se u osnovnoj školi stiče „osnova jezičke i književne kulture”, Program od nastave zahteva osposobljavanje učenka za „doživljavanje, razumevanje i idejno--estetsko tumačenje odabranih dela usmene i pismene književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i drugih naroda radi

usvajanja humanističkih i naprednih poruka, razvijanja estetskih osećanja i formiranja moralnog lika učenika” (*Prosvetni glasnik*, XXVI, 6/7, [APA], 1976: 5–12). I u ovom programu, kao i u prethodnim, insistira se na vaspitanju učenika „na tekovinama NOB-a, u duhu jugoslovenskog, socijalističkog patriotizma, humanizma i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti SFRJ...” (APA 1976: 6–11).

Shodno tim ciljevima koncipirani su nastava književnosti i sadržaji romaneskne proze koja je fragmentarno prezentovana u čitankama kao predmet redovne nastave, a u Lektiri su romani koji su predviđeni da se čitaju i obrađuju u celini.

Posle izvršenog uvida u Lektiru, konstatujemo da je: (1) ona rasterećnija, (2) znalački osavremenjena (Najt *Lesi se vraća kući*, Kosijer *Dobar vetar Plava ptico* Č. Vuković *Letilica profesora Bistrouma*, A. Diklić *Ne okreći se, sine*), (3) sastavljači su studiozno i očito u saglasju sa metodičarima razradili romaneskne sadržaje, pa su mnogo bolje nego ranije odmerili i uzrastu primerili sadržaje i vidove njihove obrade. Više romana je prebačeno u redovnu nastavu u vidu odlomaka, što priziva intenzivnu analizu teksta. Neki tekstovi se nalaze i u redovnoj nastavi i u lektiri (*Daleko je sunce*, *Orlovi rano lete*), jer se promišljalo da su kao uzrastu zanimljivi i literarnim potencijalima bogati – pogodni za ostvarivanje ciljeva i zadataka nastave. Iz istih razloga su drugi iz čitanja u celini (*Na Drini ćuprija*) prebačeni na informativni nivo obrade na času u vidu odlomka.

Savremena metodika nastave srpskog jezika i književnosti polazi od stanovišta da se književno delo nalazi u centru proučavanja nastave književnosti, što konstatuje i profesor Rosandić u svom priručniku za nastavnike srpskohrvatskog jezika u osnovnoj školi: „Interpretacija je složen proces u kojem se smenjuju različiti aspekti književne umjetnine. Svi opisani tipovi analize slijevaju se u jedinstven proces osmišljavanja umjetničkog teksta” (Rosandić, 1973: 44).

Program u Lektiri zadržava antologijske romane (*Hajduci*, *Družina Sinji galeb*, *Orlovi rano lete*, *Glas divljine*, *Tom Sojer...*), upućuje na upoznavanje moderne proze XX veka (R. Petrović, Isidora Sekulić, Miroslav Krleža, Andrić – u odlomcima), ambiciozno ukazuje na potrebu upoznavanja naše i svetske literarne baštine: Konstantin Filozof, Despot Stefan Lazarević, odlomak ili *Odiseja* – lektira.

Ovaj zajednički plan i program vaspitno-obrazovnog rada u osnovnoj školi, koji je očigledan iskorak u programiranju romaneskne proze, posle izmena u Zakonu o osnovnom vaspitanju i obrazovanju zamenjen je novim planom i programom već 1984. godine (*Prosvetni glasnik*, XXXIV, 6/7, [APA] 1984: 11–14). Metodološki i sadržajno je ovaj novi program razrađenija varijanta prethodnog, sa više konkretnih odrednica o romanu.

Takođe, romaneskne proze, u većem obimu ima već u četvrtom razredu, u kome su odlomci savremenog romana za decu (Diklić, Džingo), deo školske lektire, a domaću Lektiru čine romani: Č. Vukovića, R. Gijoa, M. Lovraka, V. Stojšina, što je najobimniji obuhvat ovog žanra u četvrtom razredu osnovne škole.

Za više razrede smo konstatovali sledeće:

- romaneskne književnosti ima i u školskoj i u domaćoj lektiri;
- da je spisak naslova proširen delima saremene književnosti za decu (A. Popović, Diklić, Podgorec, Kikaj);
- da brojne proze ponavljanjem i u ovom programu stiču oreol klasičnog školskog štiva (Defo, Vern, Tven, Hemingvej, Molnar, Seliškar, Gorki, London, Ana Frank, Nušić, Veselinović, Sremac, Čopić, Čosić);
- da u program naglašenije ulaze dela iz književnosti narodnosti;
- da se u programu književnosti u svakom višem razredu nalaze odlomci iz Titovih govora (politički kriterijum i sa ciljem „negovanja bratstva i jedinstva i zajedništva naroda i narodnosti... i marksističkog pogleda na svet”) (*Prosvetni glasnik*, XXXIX, 4, [APA], 1990), što će zbog promena društveno-političkih prilika nestati za samo pet do šest godina. Ovo notiramo kao primer nenaučnog pristupa i didaktiziranja u nastavi književnosti, u kojoj se vaspitno deluje umetničkim porukama, a ne poukama.

Pet godina kasnije i ovaj nastavni plan i program je zamenjen novim (*Prosvetni glasnik*, XI, 2, [APA] 1991: 9–13), koji se od 1990. godine za sledeće četiri godine uvodi u sve razrede osnovne škole.

Kao osnovnu karakteristiku ovog programa nastave romaneskne književnosti spomenućemo smanjenje obima i bolju srazmeru njene zastupljenosti u školskoj i domaćoj lektiri. U školskoj lektiri se nalaze odlomci iz romana: Dikensa, Londona, Oblaka (V), Veselinovića, Nušića, Finžgara (VI), A. Frank, Uljanove, Dodea (VII), Petrovića, Crnjanskog, Čosića, Desnice (VIII), a u domaćoj lektiri su klasici: Nušić, Defo, Tven (V), Molnar, Seliškar, Čopić (VI), Sremac, Čosić (VII–VIII).

Pored nekoliko novih imena, još uvek jugoslovenske književnosti, primetno je da su i *klasici* predstavljeni drugim aktuelnim romanesknim prozama, što je najupečatljivije ilustruje Čosićev „slučaj”. U ovom programu, četrdeset godina posle objavljivanja, nestaje se iz lektire roman *Daleko je sunce*, a zamenjuje ga u školskoj lektiri osmog razreda roman toka svesti *Deobe*, sa tematikom NOB-a i međusrpskim političkim trvenjima, odnosno Čosićevo novije romaneskno štivo *Vreme smrti* (lektira – odlomci) sa prvosvetskom tematikom.

Umesto minucioznih stručnih komentara, reći ćemo da je sve u duhu vremena i politike.

I ne prvi put.

2.1. Mesto romana u nastavnim programima posle demokratskih promena

Posle demokratskih promena, deceniju i po kasnije, u Srbiji su izmenjeni nastavni planovi i programi za osnovne škole u kojima je nastava srpskog jezika dobila nove, preciznije i od ideologije očišćene ciljeve i zadatke. Inovirani su prepoznatljiviji obrazovni, funkcionalni i vaspitni ciljevi. Nastava treba da obezbedi upoznavanje i ovladavanje književnim jezikom, da opismeni i učenike osposobi za korektnu usmenu komunikaciju, a čitanjem literarnih dela da „razvije osećanje za autentične estetske vrednosti u književnoj umetnosti”, da vaspita i uspostavi „poštovanje vlastitog nacionalnog i kulturnog identiteta na delima srpske književnosti, filmske i pozorišne umetnosti...”, da vaspita „u duhu humanizma i iskrenoljubivosti, solidarnosti i drugih moralnih vrednosti”, konačno da stremi: „razvijanju patriotizma i vaspitanja u duhu mira kulturnih odnosa i saradnje među ljudima” (*Prosvetni glasnik*, XLI, 6, [APA] 2007: 7–11).

Metodološki program je inoviran pa je područje Književnost raščlanjeno na Lektiru koja je spojena i po književnim rodovima razvrstana, na: Dopunski izbor, Naučno-popularne i informativne tekstove, Tumačenje teksta, Književno-teorijske i Funkcionalne pojmove i odeljak Čitanje.

U načinu ostvarivanja programa sve će dobiti metodički diskurs.

Program je umnogome nov i u sadržajima i u vidovima tretmana romana.

Ne osvrćući se na već razmotreno pitanje spajanja školske i domaće lektire, ističemo da je ovaj program književnosti ispoštovao metodologiju nauke o književnosti, a u ponečemu se oglušio o pedagoško-metodičke kriterijume i potencijale školske prakse.

Nov je, pa i nedovoljno jasan, odnos prema romanesknoj prozi koja je stekla oreol klasičnog školskog štiva. U njoj su i dalje prisutni: Defo, Tven, Vern (V), Nušić (VI), Veselinović, Sremac, Egziperi, Frank (VII), Crnjanski, Ćosić (VIII), ali su brojni romanopisci iz ranijih epoha programa izostavljeni ili su prebačeni u Dopunski izbor: Ćopić – *Orlovi* (V), *Nikoletina* (VI i VII), Molnar, Sjenkjević (VI), Hemingvej – *Starac i more* (VIII).

Najveća novina ovih programa jesu romaneskne proze savremene srpske književnosti, dela živih romanopisaca.

Po tom kriterijumu savremenosti, koji je u skladu sa naučno-književnim i pedagoškim principima, u Lektiri su i : G. Olujić, S. V. Janković (V), D. Kiš (VI), a u Dopunskom izboru: M. Vitezović, *Šešir profesora Koste Vujića*, V. Ognjanović, *Putovanje u putopis*, T. Rosić *Zlatna gora* (V), S. Selenić, *Očevi i oci*, odlomci (VI), G. Olujić, *Zvezda u čijim je grudima nešto kucalo*, V. Andrić,

Pustolov, D. Kiš, M. Pavić (VII), G. Olujić, *Glasam za ljubav*, M. Pavić, *Predeo slikan čajem*, D. Kovačević, *Ko to tamo peva* (V).

Iako zasnovan na poželjnom principu savremenosti ovakav kulturološki afirmativan izbor sa stanovišta metodike nastave književnosti i školske prakse podložan je kritici i stručnoj zapitanosti.

Ako u sva četiri razreda nailazimo na Grozdanu Olujić, u petom i šestom u obaveznoj lektiri, a u sedmom i osmom u dopunskom izboru sa celim knjigama, umesno je zapitati po kom je relevantnom kriterijumu to učinjeno. Iako je reč o vrednoj književnici, njeno književno delo u okvirima savremene romaneskne srpske književnosti ne odskače od desetine drugih, takođe vrednih, a programom izostavljenih pisaca.

Evo i primera.

Romanopisca Gorana Petrovića književna kritika je dve decenije ocenjivala najvišim ocenama, dobitnik je najviših književnih nagrada (Ninova nagrada, Mešina nagrada za jezik i stil, Nagrada Narodne biblioteke Srbije za najčitaniju knjigu godine), njegovi romani se rado čitaju, žanrovski, jezičko-stilski i tematski je blizak čitalačkom porivu sedmaka, osmaka i inače jezičko-stilski je uzoran i originalan savremeni pisac. Pa ipak ga u programima nije bilo do pre nekoliko godina, iako je kao romanopisac ovenčan izborom u Srpsku akademiju nauka i umetnosti.

Dugo nas je mučila sumnja da li su mu to bile slabe „esnafske veze”, ili mu je smetalo to što živi u Kraljevu i radi u „provincijskoj biblioteci”.

A to, jasno je, nije i ne bi smeo da bude kriterijum za ulazak u čitanku.

Ili, Milorad Pavić.

U nauci o književnosti Pavić je (pre)hvaljen i osporavan, u osnovnoškolskim programima ga do sada nije bilo, a sada su u programu dva njegova romana (u odlomcima u sedmom i osmom razredu) osnovne škole.

Sa psihološkog i metodičkog stanovišta, i on je diskutabilan, jer je i stilsko-jezički, kompoziciono i tematski neprimeren osnovnoj školi. S tog stanovišta preambiciozno je u osnovnoškolski program romaneskne književnosti unositi prozu i Kiša, i Selenića, i Andrića, i Kovačevića i Vide Ognjanović...

„Programi, svakako treba da prate književnu produkciju romana, što oni uglavnom čine, ali oni bi trebalo da budu izrazi savremenih književno-hermeneutičkih tokova, da nastavniku praktičaru, stručnim tekstualnim rezimeom, o na primer, postmodernom i evropskom romanu budu impuls za kreativnu školsku interpretaciju te vrste romana. U većini programa to nedostaje. Uvereni da je pomenuta didaktičko-metodička teza sa stanovišta prakse, permanentno aktuelna, potkrepićemo je nekim primerima” (Bihorac, 2023: 2).

Izvršenom komparacijom prvih i poslednjih programa Srpskog jezika i književnosti za gimnazije, dakle programe iz 1952/53. godine (*Prosvetni glasnik*, II, 8, [APA], 1952: 7–11) i Program ogledne gimnazije iz 2003. godine (*Prosvetni glasnik*, L, 6, [APA], 2003: 18–21), konstatovano je da ni u jednom, ni u drugom nije bilo nikakvih instrukcija, niti objašnjenja za koja se zalažu metodičari i nastavnici praktičari, a reč je o šezdesetogodišnjem periodu razvoja nauke i umetnosti, pa i elitne obrazovne institucije kao što je gimnazija (Bihorac, 2023: 6).

Nastavni programi književnosti, ističući značaj romana za nastavu, predviđaju najviše vremena za njegovu recepciju (Pandžić, 2001: 7). Radovi dvojice istaknutih metodičara iz pedesetih i šezdesetih godina XX veka, Ilije Mamuzića i Toneta Peruška, delimično se počinju baviti interpretacijom romana i njenom problematikom. Ipak, najznačajniju prekretnicu u metodici nastave romana čini priručnik za nastavnike uz čitanku za I razred gimnazije. „Susret sa svakim novim piscem i djelom treba doživjeti kao malu svečanost” (Frangješ, Šicel i sar. 1962: 132).

Učenik će sa interesovanjem čitati i aktivno učestvovati u interpretaciji, recimo, *Šešira profesora Koste Vujića*, jer je reč o romanu klasičnog tipa sa tematikom iz đačkog života (identifikacija – savremenost), sa zanimljivom fabulom i likovima, sa humorističkim zapletom; bliska im je tematika, a jezik prirodan i uzoran. Iako mislimo da je Vitezoviću adekvatnije mesto u osmom razredu, uvereni smo da će ta lektira i u petom razredu, kako program nalaže, biti zanimljiva i uspešna.

Šta reći za drugu knjigu sa istog spiska za *Putovanje u putopis* Vide Ognjenović?

Začudojuće je i neverovatno koliko sastavljači programa književnosti, ponekad, a ovo je tipičan primer, nemaju uvid, ne znaju ili neodgovorno gube iz vida đačke uzrasne potencijale i interesovanja.

Savestan nastavnik književnosti koji radi sa petim razredom i poštuje pedagoške principe i psihološke zakone učenja i metodičke teorije o školskom tretmanu sa dvanaestogodišnjacima, zna da je ova hibridna romaneskna proza njima tematski nezanimljiva i nerazumljiva, jer pretpostavlja brojna i suptilna književno-umetnička i filozofska predznanja. Ovakva proza je i kompoziciono i stilsko-jezički namenjena uskom krugu odraslih čitalaca postmoderne; nastavnik će prepoznati štivo namenjeno visokoobrazovnim intelektualcima i znaće – sasvim sigurno – da je nesvršishodno „obrađivati” ga sa đacima koji su se tek juče odvojili od mame – učiteljice.

I zato će savestan nastavnik *Put u putopis* – zaobići, iako ga program nalaže. Nejasno je, dakle, zašto ga nisu zaobišli i u svojim ličnim bibliotekama

čuvali sastavljači programa?

Njihovu savest i (ne) odgovornost valorizovaće nastavna praksa.

Aktuelni programi književnosti/romana za osnovnu školu, koji su u školsku praksu uvedeni od 2007. do 2010. godine, pregledniji su i metodološki inovativniji. Sa stanovišta naše teme oni su znatno savremeniji, u njima dominiraju književno-naučni kriterijumi u izboru sadržaja romaneskne proze; književna metodologija je zatamnila pedagošku pa u izboru sadržaja vidova i oblika čitanja i interpretacije romana nisu ispoštovane psihološke zakonitosti, ni afirmisane metodičke teorije o pristupu i analizi romana u osnovnoj školi.

3. ULOGA DRŽAVE U IZRADI NASTAVNIH PROGRAMA

I pri ovom programiranju valja poštovati njegov društveno-naučni aspekt i njih je nužno uskladiti – što nije uvek činjeno. Nedostatak tog sklada rezultirao je slabostima nastave romana.

Država se, s vremena na vreme, više nego što treba i naredbodavnim manirom uplitala u programiranje nastave romana. Radi ostvarivanja ideoloških zadataka u programe su inkorporirani romani koji nisu iz reda antologijskih, a koji bi trebalo da budu đaćka lektira. Prikazali smo da su, naročito u prelomnim i kriznim vremenima, programi ove nastave bili mnogo „crveni”, čak do zahteva da se književnost tretira kao odbrambeni činilac države (?), da ona treba da vaspitava u duhu samoupravnog socijalizma i da je treba interpretirati na osnovu (nepostojeće) marksističke teorije.

Antologijski romanopisci su izbacivani iz programa, lektire i čitanki kada bi se razišli sa linijom Partije, a u programe književnosti unošeni su Titovi govori?!

Ideološki zahtevi su dugo bili Damoklov mač programskih sadržaja nastave romana, i zato je ona nekada obimna, nekada kampanjska, metodološko-metodički neusklađena sa tokovima nauke.

Paradoksalno je i naučno neosnovano da se programi – obavezujući segment nastave romana – često menjaju. U nedostatku čvrste, postojane i iole kontinuirane metodologije, programi su ostajali po strani ozbiljnih naučnih promišljanja književnih naučnika, metodičara nastave književnosti i didaktičara.

Programe sačinjavaju stručne komisije, čiji smo rad, mislimo s puno razloga, kritički analizirali, utoliko pre što je i posle demokratskih promena u Republici Srbiji bilo kardinalnih grešaka u pristupu i projektovanju nastave našeg predmeta, čemu se struka (prvi i jedini put) energično i interkatedarski suprotstavila.

Komisiju za sačinjavanje programa naše struke treba da čine profesori univerziteta (lingvisti i književnici), praktičari i metodičari. Komisije ne bi trebalo da *ad hoc* rade niti da budu anonimne. One treba da budu brana nestručnim, državnim ili esnafskim pritiscima. Da su dosadašnje komisije tako radile, ne bi bilo brojnih propusta koje smo u ovom radu naveli. Začuđujuće je da je i poslednja komisija bila vrlo nekritična prema unošenju književnih dela živih pisaca u program osnovne škole, što smo pokazali na primeru spisateljice, čije se romaneskno delo ne izdvaja od desetak drugih (pa i boljih – prim. aut.), a koja se u đlačkoj lektiri pojavljuje iz razreda u razred. Kao i kod druge vredne postmodernistkinje, koju smo spomenuli, angažovanog javnog radnika, ambasadora, čije se hibridno delo, iako namenjeno uskom krugu visokih intelektualaca, našlo u programu za V razred osnovne škole.

4. ZAKLJUČAK

I pored svega toga, u analizi vrhuni konstatacija o permanentnom razvoju i osavremenjavanju programa nastave romana u programskom praćenju naučnih i literarnih romanesknih tokova, ritam je nejednak, tempo spor – ali postojan.

Najnoviji programi predstavljaju vidan iskorak, iako i oni nisu savršeni. Notirali smo i njihove nedostatke. U pitanju su, kao što smo istakli, nijanse koje mnogo znače. U radu se nismo bavili realizacijom programskih sadržaja i vidova nastave romana jer je to nova, aktuelna tema koja podrazumeva timsko istraživanje nastavne prakse.

Naš rad može biti pledoaje za savremenije, na naučnim tokovima zasnovano, programiranje nastave romana.

LITERATURA

- Bihorac, A. (2023). Nedostatak metodičkih uputstava za interpretaciju romana. *Baština* 33 (60): 1–14.
- Bihorac, A. (2013). Programska obeležja nastave romana. *Univerzitetska misao – časopis za nauku, kulturu i umjetnost* 12 (1): 131–144.
- Frangješ, I., Šicel M. & Rosandić, D. (1962). *Pristup književnom djelu (priručnik za nastavnike)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nastavni plan i program za osnovne škole za školsku 1950/51* (1949). Beograd: Republički zavod za školstvo.
- Novi nastavni plan i program za osnovnu školu* (1945). Beograd: Prosveta.
- Pandžić, V. (2001). *Hrvatski roman u školi*. Zagreb: Profil.

- Pavle, I. (1997). *Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi. Metodika nastave*. Novi Sad: Prometej.
- Pedagoški leksikon* (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Potkonjak, N., Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Potkonjak, N., Pjanović, P. (1996). *Pedagoški leksikon*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prosvetni glasnik*, IX, 7/8. (1959). Beograd: Ministarstvo prosvete NR Srbije.
- Prosvetni glasnik*, XI, 2. (1991). Zemun: Službeni glasnik RS.
- Prosvetni glasnik*, XIII, 11/12. (1962). Beograd: Ministarstvo prosvete NR Srbije.
- Prosvetni glasnik*, XLI, 6. (2007). Beograd: Službeni glasnik RS.
- Prosvetni glasnik*, XXVI, 6, 7. (1976). Beograd: Ministarstvo prosvete NR Srbije.
- Prosvetni glasnik*, XXXIV, 3/4, 5. (1984). Beograd: Ministarstvo prosvete NR Srbije.
- Prosvetni glasnik*, XXXIX, 4. (1990). Beograd: s. n.
- Rosandić, D. i sar. (1973). *Priručnik za nastavnike srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika u osnovnoj školi*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Vujaklija, M. (1961). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

Ahmed A. Bihorac
University of Novi Pazar

A NOVEL IN ELEMENTARY SCHOOL (1945–2013)

Summary

In this paper, we concluded that despite the findings about the permanent development and modernization of the syllabi for teaching novels in the programmatic monitoring of scientific and literary trends, the rhythm is uneven, the pace slow – but steady. Through the sections of this paper, we dealt with the most important hypotheses of prominent researchers of novels, as well as reading in general. In addition, we analyzed the importance of the role of practicing teachers in the development of lesson plans. We have listed the evolution of lesson plans through different periods of time and we have also listed their importance for the acquisition of language and literary culture. We have also emphasized the role of the state in creating the curriculum. During the analysis of lesson plans, we noticed that the syllabi, the binding segment of the teaching of the novel, were adopted and often changed – without a firmer, more stable and even continuous methodology and that they remained separated from the serious scientific deliberations of literary scholars, methodologists of literature teaching and didactics. The syllabi are drawn up by expert commissions, whose work, for many reasons, we have critically analyzed, especially since before and after the democratic changes in Serbia there were cardinal errors in the approach and design of mother tongue teaching, which the profession (for the first and only time) energetically and interdepartmentally opposed. The latest syllabi are a

visible step forward, although they are not perfect either. We also noted their shortcomings. As we have pointed out, these are nuances that mean a lot.

In the paper, we did not deal with the implementation of syllabi contents and types of novel teaching because it is a new, current topic that implies a team research of teaching practice. Our work is a plea for more modern, scientific currents-based, novel teaching syllabi.

Keywords: novel, curriculum, methodology, research, teacher, student, teaching approach, literature.

Primljeno: 2. 7. 2023.
Prihvaćeno: 16. 11. 2023.